

Jakub Potulski

WŁADZA I KULTURA – ANTONIO GRAMSCI JAKO PREKURSOR SOCJOLOGII POLITYKI

W OSTATNICH DEKADACH XX w. nastąpił wyraźny renesans zainteresowania twórczością Antonio Gramsciego, radykalnego włoskiego marksisty, teoretyka i aktywisty politycznego będącego członkiem Włoskiej Partii Komunistycznej. Jego życie i twórczość stały się współcześnie centrum intensywnej debaty i analiz. Idee Gramsciego, takie jak hegemonia i dyktatura, społeczeństwo obywatelskie i społeczeństwo polityczne, moralne i intelektualne przywództwo, kultura i zgoda, ponownie, stały się ważną częścią politycznego dyskursu, a Gramsci został uznany za jednego z najważniejszych prekursorów socjologii polityki¹.

Idee włoskiego myśliciela wywarły wielki wpływ na rozwój współczesnej socjologii polityki, ale nie zawsze doceniano wpływ jaki Gramsci wywarł na rozwój tej dyscypliny badań. Wybitny amerykański socjolog polityki Seymour Martin Lipset w swojej opublikowanej w 1960 r. pracy *Political Man. The Social Bases of Politics* (wyd. pol. *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Warszawa 1995) pisał, iż u podstaw socjologii polityki leżą, w mniejszym lub większym stopniu, idee czterech wielkich Europejczyków: Karola Marksa, Alexisa de Tocquevilla, Maxa Webera i Roberta Michelsa². Lipset uważał, iż jednym z podstawowych problemów socjologii politycznej jest analiza warunków społecznych sprzyjających demokracji. Powoduje to, iż jednym ze stałych zagadnień socjologii politycznej są problemy podziału i konsensusu, które wiąże się z nazwiskami Marksa i Tocqueville oraz badanie biurokracji, które identyfikowane są z pracami Webera i Michelsa³.

---

¹ Por.: B. Fontana, *Gramsci on politics and state*, „Journal of Classical Sociology” 2002, nr 2, s. 157.

² S.M. Lipset, *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Warszawa 1995, s. 26.

³ Ibidem, s. 30.

Stanowisko Lipseta dotyczące intelektualnych źródeł socjologii polityki, mimo tego, iż jest ono bardzo rozpowszechnione ma swoje ograniczenia. Jednym z nich jest m.in. fakt, iż Lipset w swoich ocenach nie uwzględnia nazwisk takich uczonych, jak np. Vilfredo Pareto lub też Antonio Gramsci, którzy wywarli wielki wpływ na socjologię polityki. Wynika to przede wszystkim ze specyficznego podejścia do problemu, czym powinna być i jakie powinno być pole badawcze dla socjologii polityki? Dla Lipseta socjologia polityki to badanie społecznych podstaw demokracji. W takim ujęciu dokonania Parety lub Gramsciego, którzy podejmowali studia nad władzą polityczną nie mieszczą się wśród inspiratorów i twórców socjologii polityki. Jednakże bardzo często przyjmuje się, iż nauki o polityce mają za przedmiot zjawiska władzy zachodzące w wielkich grupach społecznych (w makroskali)⁴. Nauka o polityce jest zatem przede wszystkim nauką o władzy, dlatego też we współczesnej literaturze wskazuje się, iż socjologia polityki jest badaniem władzy oraz relacji zachodzących pomiędzy społeczeństwem a sferą polityki, a pojęcie władzy stanowi „serce” socjologii polityki⁵. Dlatego też wielkie znaczenie dla socjologii polityki mają rozważania poświęcone poszukiwaniu „społecznych podstaw władzy”, a w dużym stopniu taki charakter mają m.in. prace włoskiego myśliciela politycznego Antonio Gramsciego.

Władzę rozumie się najczęściej jako zdolność do narzucania swojej woli innym uczestnikom relacji społecznych nawet bez względu na ich zgodę. Takie pojmowanie władzy wywodzi się z tradycji Maxa Webera, który pisał, iż władza oznacza szansę na przeprowadzenie swojej woli, także wbrew oporowi, w ramach pewnego stosunku społecznego, bez względu na czym ta szansa polega⁶. Do tradycji weberskiej nawiązywał m.in. Steven Lukes autor rozprawy poświęconej zagadnieniom władzy *Power. A radical view*, który uważał, iż tym co kryje się za wszystkimi uwagami o władzy jest idea, że jeden podmiot relacji społecznej w jakiś sposób wpływa na innych uczestników stosunków społecznych. Zwracał on uwagę, iż podstawowym rdzeniem wszelkich koncepcji władzy jest pojęcie możliwości wywoływania konsekwencji, bez ograniczenia, jakiego rodzaju mogą to być konsekwencje lub określenia, kto je wywołuje⁷. Lukes wskazywał, że najważniejszą, wypływającą z takiego rozpatrywania władzy, konsekwencją jest konieczność widzenia jej w relacji możliwego oporu, jaki inni mogą stawić. Władza społeczna

⁴ *Nauka o polityce*, red. A. Bodnar, Warszawa 1984, s. 23.

⁵ W.L. Neuman, *Power, state, society. An introduction to political sociology*, Nowy Jork 2005, s. 3.

⁶ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa 2002, s. 39.

⁷ S. Lukes, *Władza i panowanie*, [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kuć, Kraków 2005, s. 493.

w najogólniejszym sensie zakłada bowiem wywieranie społecznie znaczącego wpływu przez jeden podmiot sprawczy na drugi, przy założeniu możliwości pojawienia się oporu⁸. Lukes zaproponował tzw. trójwymiarową perspektywę w analizie fenomenu władzy pisząc, iż władza polityczna ma trzy sposoby sprawowania kontroli nad ludźmi: *decision making power*, *non-decision making power* oraz *ideological power*, przy czym uważał, iż najważniejszą rolę w stosunkach władczych odgrywa trzeci wymiar władzy – *ideological power*. Trzeci wymiar władzy to sytuacja niedopuszczenia do uświadomienia, a tym samym do otwartego wyrażenia obiektywnych interesów osób podporządkowanych. Jest to władza ideologiczna, która pozwala wpływać na to jak ludzie myślą i czego żądają. W tym wypadku władza działa poprzez manipulowanie, za sprawą kontroli informacji, mediów i procesów socjalizacji, myślami i pragnieniami swych ofiar⁹.

Współczesna socjologia polityki, podejmując problemy władzy politycznej koncentruje się przede wszystkim na trzecim wymiarze władzy i charakteryzuje się postrzeganiem kultury (np. języka, symbolem media) jako podstawowego wymiaru analizy zjawiska władzy we współczesnych społeczeństwach. Perspektywa kulturowa jest jednym z najpopularniejszych w socjologii sposobów analizy zachowań człowieka, dlatego też znajduje się ona także w centrum zainteresowania socjologów polityki i to właśnie w niej upatruje się klucza do zrozumienia zachowań politycznych człowieka i wyjaśniania zjawisk związanych ze zdobywaniem oraz wykonywaniem władzy w zbiorowościach ludzkich. W klasycznych definicjach kultury uznaje się, iż jest to przyjęty zwyczajowo sposób działania, odczuwania i myślenia wybrany przez społeczeństwo spośród nieskończonej liczby i różnorodności możliwych potencjalnie sposobów bycia. Każdemu systemowi ukierunkowującemu działania towarzyszy lub jest w nim zawarty system emocji zróżnicowanych w zależności od miejsca i czasu ich pojawienia się, niektóre z nich uzyskują zazwyczaj dużą siłę i trwałość. Z emocjami wiąże się system idei i ideałów właściwych danej kulturze odzwierciedla on wprost zwyczajowe sposoby działania członków społeczeństwa, przynosi ich uzasadnienie i w pewnej mierze kontroluje je i modyfikuje. To właśnie ten naładowany emocjonalnie ideowy system stanowi jądro kultury; zawiera on wartości, normy i standardy¹⁰.

⁸ J. Scott, *Władza*, Warszawa 2006, s. 9–10.

⁹ S. Lukes, *Władza w ujęciu radykalnym*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, wyb. A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa 2006, s. 507–508.

¹⁰ A.L. Kroeber, *Istota kultury*, Warszawa 1989, s. 323–324.

Kultura stanowi podstawę międzyludzkiej komunikacji i interakcji; jest także źródłem dominacji. Sztuka, nauka, religia i wszelkie społeczne systemy symboliczne – łącznie z językiem – nie tylko kształtują nasze rozumienie rzeczywistości i narzucają podstawowe formy międzyludzkiej komunikacji, ale także umożliwiają ustanowienie i utrzymanie społecznych hierarchii. Kultura zawierająca systemy wartości, wierzenia, tradycje, a także język, jest praktyką za pomocą, której jednostki i grupy są socjalizowane i włączane w zinstytucjonalizowane hierarchie¹¹. Rozpatrując kulturową stronę stosunków politycznych, podejmuje się przede wszystkim problem norm i wartości obowiązujących w społeczeństwie w różnych dziedzinach życia i wywierających tym samym wpływ na stosunki polityczne. Znaczenie kultury, dla rozważań nad sferą polityki, polega na tym, iż przekazana nam przeszłość kształtuje nasze wyobrażenia o świecie i sposoby zachowań. Kultura stanowi niezwykle doniosły element zrozumienia życia społecznego, a w tym także fenomenu zjawiska władzy, gdyż jak się uznaje polityka rozgrywa się już w sferze naszych myśli, tzn. jest formowana przez nasze poglądy, wartości i założenia, co do tego, jak według nas powinno być zorganizowane społeczeństwo. Przekonania, jakie żyjemy odnośnie społeczeństwa, w którym żyjemy, mogą być ważniejsze niż jego rzeczywista struktura władzy i faktyczny podział zasobów i możliwości. Przekonania, symbole i wartości kształtują nastawienie do procesu politycznego i mają istotny wpływ na nasze zdanie o ustroju, w jakim egzystujemy, szczególnie na to, czy uważamy go za sprawiedliwy i prawomocny. Posiadanie legitymacji jest źródłem politycznej stabilności oraz kluczem do przetrwania ustroju i jego sukcesu¹². Większą część swojego dorobku naukowego Antonio Gramsci poświęcił właśnie próbie zrozumienia przyczyn i warunków, które pozwalają na utrzymanie legitymacji państwa i podporządkowanie społeczeństwa poprzez kształtowanie partykularnych typów przyzwolenia oraz partykularnych typów rozumienia świata.

Znacznie prac Gramsciego wynika przede wszystkim z faktu, iż jednym z prekursorów poszukiwania powiązań zachodzących pomiędzy kulturą a władzą. Włoski uczone uważał, iż takie elementy życia społecznego, jak wartości moralne, idee, sposób postrzegania świata, subiektywne motywacje stanowią podstawowy element wszelkich prób wyjaśniania i rozumienia życia społeczno-politycznego. Jeżeli socjologię polityki rozumiemy jako poszukiwanie społecznych podstaw polityki, to teoria polityki Antonio Gramsciego jest *par excellence* socjologią polityki, gdyż dostrzegwał on wielkie znaczenie sfery kultury i tzw. panowania ide-

¹¹ D. Wartz, *Culture & Power*, Chicago 1997, s. 1.

¹² A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 251.

ologicznego, czy też inaczej mówiąc, hegemonii kulturowej, dla stabilności porządku politycznego, który opiera się zarówno na sile, jak i aprobacie. Znamienne dla teorii polityki Gramsciego było eksponowanie roli, jaką w myśleniu politycznym powinna odgrywać kultura, która w teoretycznej refleksji włoskiego myśliciela najczęściej była rozumiana jako intersubiektywny zespół przekonań światopoglądowych będący źródłem, zbiorowych działań¹³.

Gramsci doszedł do wniosku, iż panowanie polityczne nie jest jedynie funkcją siły ale jest kombinacją siły i aprobaty. Pisał on, iż „sprawowanie „normalnej” hegemonii na klasycznym już dziś terenie parlamentarnym cechuje łączenie siły i aprobaty, które uzupełniają się wzajem, pozostając we względnej równowadze, tak jednak by siła nie przeważała zbyt nad aprobatą¹⁴. Jerzy Wiatr zwracał uwagę, iż spostrzeżenie Gramsciego nie było wyjątkowo odkrywcze, gdyż można było je spotkać u autorów wcześniejszych, m.in. u Karola Marksa i Maxa Webera¹⁵. Marks i Engels w *Ideologii niemieckiej* pisali, iż idee klasy panującej są we wszystkich epokach ideami dominującymi, a klasa która panuje nad materialnymi podstawami bytu ludzkiego panuje także nad jego duchowymi podstawami. Max Weber uważał, iż władza nie może opierać się tylko na sile, i choć nie negował roli przemocy jako podbudowy stosunków panowania, to podkrzesał, że sama przemoc nie wystarcza, by system panowania mógł powstać i funkcjonować sprawnie w sposób trwały¹⁶. Pisał, iż przemoc nie jest ani jedynym, ani także choćby normalnym środkiem administrowania. Konieczne jest także istnienie określonych wartości, przekonań, na których opiera się posłuszeństwo rządzonych w stosunku do panujących, dlatego też każda władza stara się wzbudzić i kultywować wiarę w swą prawomocność¹⁷. Na jednym biegunie znajdują się przemoc-przymus, a na drugim – przekonanie, pozyskanie, autorytet. Także inny włoski uczony – Gaetano Mosca w swojej pracy *Elementi di scienza politica* zwracał uwagę, iż każda elita rządzi przez upowszechnienie w społeczeństwie ideologicznych założeń swojej władzy¹⁸. Ale to właśnie Antonio Gramsci był tym, który uczynił z problemu panowania ideologicznego „serce” swojej teorii polityki, kładąc nacisk przede wszystkim na „kulturowe” mechanizmy władzy, za pomocą których uzyskuje się dominację nad innymi. W swojej teorii hegemonii Gramsci kładł nacisk na „miękkie” formy panowania

¹³ S. Krzemień-Ojak, *Antonio Gramsci: filozofia, teoria kultury, estetyka*, Warszawa 1983, s. 230.

¹⁴ A. Gramsci, *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1961, s. 630.

¹⁵ J.J. Wiatr, *Marksizm i polityka*, Warszawa 1987, s. 145.

¹⁶ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa 2002, s. 41.

¹⁷ Ibidem, s. 159.

¹⁸ Por.: G. Mosca, *Rulling class*, Nowy Jork 1980, s. 445–446.

i szczególną rolę ideologii w procesie stabilizacji ustroju politycznego i uzyskiwania dla niego legitymizacji. Dlatego też Gramsci został uznany za pierwszego w dziejach myśli neomarksistowskiej teoretyka ideologicznej i politycznej nadbudowy jako obszaru relatywnie samodzielnego względem bazy ekonomicznej¹⁹. Uważa się, iż to właśnie prace Antonio Gramsciego zainspirowały większość badań poświęconych dominacji ideologicznej i sposobów jej urzeczywistniania²⁰.

Gramsci zakładał, iż każde społeczeństwo jest zorganizowane wokół mniej lub bardziej spójnego obrazu świata, lub inaczej mówiąc, wokół zbioru idei, których rolą jest organizacja i łączenie zróżnicowanych elementów społeczeństwa w jeden blok. Hegemonia stanowi formę politycznej dominacji opartej na narzuceniu partykularnych sposobów postrzegania i rozumienia świata jako obowiązujących, które dzięki temu stają się „zdrowym rozsądkiem” i traktowane są jako oczywisty sposób pojmowania świata. Zakładał on, iż wszyscy ludzie dokonują refleksji nad światem i poprzez „zdrowy rozsądek” organizują swoje życie i doświadczenie. W okresach gwałtownych i radykalnych zmian społecznych, dominujące, partykularne sposoby rozumienia świata mogą ulec załamaniu i zostać zastąpione przez inne, ale są to przypadki rzadkie.

Gramsci pisząc, iż elementarną zasadą polityki, jak i każdego działania zbiorowego jest to, że istnieją rządzący i rządzeni, kierujący i kierowani i zastanawiał się, w jaki sposób elity władzy utrzymują swoją dominację nad grupami podporządkowanymi²¹. Zaadoptował on dla swoich rozważań marksistowską tezę, iż kapitałiści wykorzystują robotników, ale zadawał jednocześnie pytanie dlaczego robotnicy nie wywołali rewolucji w celu zrzucenia dominacji kapitalistów jak to przewidywał Marks. Dlaczego dobrowolnie akceptują rządy kapitalistów czy też klasy panującej – swoich wrogów? Według Gramsciego tylko pozornie takie działanie jest irracjonalne. Analizując paradoks posłuszeństwa wobec dominacji ze strony przeciwnika (klasy panującej), który rzadko używa siły i przymusu fizycznego, doszedł do wniosku, iż ludzie są rządzeni nie poprzez wykorzystywanie przemocy fizycznej, ale przede wszystkim poprzez kontrolę nad dominującą ideologią i światopoglądem. Kontrola ta rzadko jest widoczna i bezpośrednia, ma ona raczej charakter ukryty co powoduje, iż grupy rządzone nie są jej świadome²². Grupy rządzące narzucają pewną wizję świata, która staje się „naturalnym” sposobem jego postrze-

¹⁹ S. Krzemień-Ojak, op.cit., s. 233, K. Nash, *Contemporary political sociology. Globalization, politics and power*, Londyn 2007, s. 6.

²⁰ *The Blackwell companion to political sociology*, ed. K. Nash, A. Scott, Londyn 2004, s. 13.

²¹ Por.: A. Gramsci, *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1961, s. 510.

²² W.L. Neuman, *Power, state, society*, Nowy Jork 2005, s. 23.

gania w efekcie czego staje się ona „zdrowym rozsądkiem epoki”, za pomocą którego ludzie organizują swoje życie, doświadczenie i postrzeganie świata. Gramsci uważał, iż siły, czy też grupy polityczne stają się „hegemoniczne”, kiedy uda im się doprowadzić do sytuacji, że ich sposób widzenia świata i ich interesy zostaną w świadomości społecznej utożsamione z interesem społecznym.

Jak zwraca się uwagę przy analizach prac Gramsciego, włoski uczyony dostrzegwał, iż podstawą hegemonii jest zdominowanie sfery ideologicznej, gdyż to właśnie ideologie dostarczają ludziom praktycznych reguł zachowania i postępowania moralnego. Stanowią one systematyczny zbiór idei, których rolą jest organizowanie i zjednoczenie zróżnicowanych elementów pochodzących ze sfery społecznej w pojedynczy blok, co jest podstawą ukształtowania się powszechnej wizji świata. Zjawisko polegające na tym, iż pewne konkretne sposoby rozumienia świata stają się oczywiste, czy też naturalne, a inne, alternatywne, zaczyna się postrzegać jako bezsensowne lub absurdalne, określa się mianem hegemonii ideologicznej²³.

Gramsci uważał, iż panowanie polityczne jest najpewniejsze wówczas, gdy reprezentacje kulturowe ograniczają zakres możliwości, które ludzie mogą wziąć pod uwagę, i wiodą ich ku przyzwoleniu na własne podporządkowanie²⁴. Za pomocą pojęcia hegemonii ideologicznej analizował on niezwiązane z przymusem i siłą aspekty sprawowania władzy przez grupy dominujące nad pozostałą częścią społeczeństwa. Zwracał uwagę, iż rozpowszechnienie się partykularnych sposobów postrzegania świata powoduje ukształtowanie się dominujących racji, wartości i wierzeń, za pomocą których ludzie organizują swoje życie, doświadczenie i postrzeganie świata. Jak pisał Jerzy Wiatr hegemonia jest stosunkiem etycznym, w wyniku którego określona klasa panuje duchowo nad całym społeczeństwem, tworząc w nim afirmatywne nastawienie wobec państwa, czyli wobec swojej władzy²⁵.

Nowatorstwem Gramsciego było zwrócenie uwagi na fakt, iż klasa panująca, która pragnie sprawować władzę ma do dyspozycji dwa systemy instytucji: „społeczeństwo polityczne” (państwo, system prawa), które działa za pomocą siły i sankcji, oraz „społeczeństwo obywatelskie”, które wywiera presję zbiorową i osiąga obiektywne rezultaty w dziedzinie kształtowania się obyczajów, poglądów, sposobów postępowania, moralności itd.²⁶. Włoski uczyony sformułował ideę, iż państwo składa się zarówno z instytucji *stricte* politycznych, jak i z instytucji społeczeństwa

²³ Ch. Barker, *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*, Kraków 2005, s. 472.

²⁴ J. Scott, *Władza*, Warszawa 2006, s. 113.

²⁵ J.J. Wiatr, *Marksizm i polityka*, Warszawa 1987, s. 146.

²⁶ S. Krzemień-Ojak, op.cit., s. 235.

obywatelskiego (państwo = społeczeństwo polityczne + społeczeństwo obywatelskie)²⁷. Władza funkcjonuje dzięki kombinacji siły i autorytetu, a reprodukcja istniejącego systemu władzy dokonuje się za pomocą dwóch układów instytucjonalnych: jeden tworzą społeczne i polityczne stowarzyszenia oraz instytucje kulturalne społeczeństwa obywatelskiego, drugi zaś aparat biurokratyczny, militarny i porządkowy społeczeństwa politycznego i państwa²⁸. Panowanie jest urzeczywistniane nie tylko dzięki istnieniu instytucji politycznych wyposażonych w środki przymusu, ale także za pomocą szczególnych technik i praktyk nadzoru, które lokują się w obrębie społeczeństwa obywatelskiego, tzn. w społecznej sferze funkcjonującej poza obrębem państwa, do której Gramsci zaliczał Kościoły, fabryki, związki zawodowe, szkoły oraz wszelkie inne organizacje społeczne, w których wytwarza się przyzwolenia za pomocą formułowania idei i socjalizacji jednostek²⁹. Gramsci odrzucił liberalną wizję społeczeństwa obywatelskiego, w której jest ona przedstawiana jako byt odrębny od państwa, i co więcej, jako sferę samoorganizacji społecznej, wolności i niezależności i zwracał uwagę, iż społeczeństwo obywatelskie jest częścią państwa, nie sferą od niego niezależną, co więcej, to właśnie w formalnie niezależnych instytucjach społeczeństwa obywatelskiego (stowarzyszenia, szkoły, kościoły, organizacje zawodowe) hegemonia jest sprawowana oraz tworzona i trwa walka o nią. To rozróżnienie było o tyle istotne, iż Gramsci uważał, iż pojęcie hegemonii odwołuje nas do instytucji społeczeństwa obywatelskiego, natomiast pojęcie polityki do przymusu państwowo-rządowego³⁰. Aby zatem zrozumieć istotę władzy należy odwołać się do zachodzących w ramach społeczeństwa obywatelskiego procesów przekształcania jednostek w podmioty wyposażone w stosowne pragnienia i motywacje.

Włoski uczyony ukazał, iż władza polityczna nie jest umiejscowiona wyłącznie w aparacie państwowym (przymusu państwowego), ale rozrzucona w instytucjach społeczeństwa obywatelskiego. Ta idea Gramsciego zwróciła uwagę na pozapolityczne sposoby urzeczywistniania dominacji politycznej i znalazła swoje rozwinięcie w późniejszych analizach zjawiska władzy, a zwłaszcza w pracach Louisa Althusera, Michaela Foucaulta, czy też Pierra Bourdieu. Był zatem Gramsci pre-

²⁷ A. Gramsci, *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1961, s. 641.

²⁸ Por.: D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego*, Wrocław 2004, s. 150

²⁹ J. Scott, *op.cit.*, s. 113.

³⁰ A. Gramsci, *Listy z więzienia*, Warszawa 1950, s. 123; A. Gramsci, *Zeszyty filozoficzne*, Warszawa 1991, s. 123.

kursorem nowoczesnych analiz fenomenu władzy i zrozumienia mechanizmów jej „dyskrecjalności” i „wszędobylstwa”. Prace włoskiego uczonego stanowiły inspirację dla pojawienia się szczególnego rodzaju analiz zjawiska władzy, które koncentrowały się na jej „miękkich” formach, czyli sposobów przekształcania jednostek w podmioty wyposażone w stosowne pragnienia i motywacje.

Bezpośrednio do prac Gramsciego (niezależnie od wszelkich różnic w interpretacji tradycji marksistowskiej) nawiązywał Louis Althusser, który w swojej pracy *Ideologia i aparaty ideologiczne państwa* wskazywał, iż reprodukcja istniejących stosunków panowania wymaga reprodukcji podporządkowania się regułom istniejącego porządku, co wymaga istnienia form działania i instytucji zabezpieczających podporządkowanie się panującej ideologii³¹. Althusser wyróżnił w obrębie państwa tzw. aparaty represyjne (rząd, administrację, armię, policję, sądy, więzienia) oraz aparaty ideologiczne (kościół, szkoły, rodzina, partie polityczne, związki zawodowe, literatura i sztuka, mass media itp.), których celem jest reprodukcja istniejących stosunków władzy. Różnią się one tylko co do formy: jedne realizują panowanie w oparciu o przymus, drugie w oparciu o ideologię. Aparaty represji wchodzi w dziedzinę publiczną, a aparaty ideologiczne w sferę prywatną³². Althusser zwracał uwagę na wielką różnorodność aparatów ideologicznych, ukrywających ich rzeczywistą jedność. Pisał, iż aparaty ideologiczne funkcjonują w oparciu o ideologię i funkcjonują w oparciu o represję ograniczoną, bardzo złagodzoną ukrytą, symboliczną, „tresując” przez odpowiednie metody sankcji, wykluczeń i selekcji³³. Althusser pisał, iż w rozwiniętym państwie kapitalistycznym dominującym aparatem represji ideologicznej jest szkoła, która zagarnia wszystkie dzieci i wdraża im „umiejętności” owinięte w ideologię panującą lub też po prostu ideologię panującą w stanie czystym (wychowanie obywatelskie)³⁴.

Prace Althussera wywarły wpływ na francuskiego socjologa Pierra Bourdieu, który w pracy *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania* podjął się analizy problemu odtwarzania istniejącej struktury społecznej przez system oświatowy. W pracy tej Bourdieu rozwinął koncepcję przemocy symbolicznej pisząc, iż każda władza, której udaje się narzucić znaczenia, i to narzucić je jako uprawnione, ukrywając układy sił leżące u podstaw jej mocy jest władzą o przemocy symbo-

³¹ Por.: L. Althusser, *Ideologia i ideologiczne aparaty państwa*, Warszawa 1983, s. 45.

³² Ibidem, s. 56–59.

³³ Ibidem, s. 59.

³⁴ Ibidem, s. 69–71.

licznej³⁵, i że każde działanie pedagogiczne stanowi obiektywnie symboliczną przemoc jako narzucenie przez arbitralną władzę arbitralności kulturowej³⁶. Bourdieu pisał, iż przemoc symboliczna polega na narzuceniu w procesach socjalizacji odpowiedniej wizji świata. Opiera się ona na fakcie akceptowania przez ludzi zespołu podstawowych, przedrefleksyjnych założeń. Podmioty społeczne przyjmują świat jako zrozumiały „sam przez się”, to znaczy biorą go takim, jaki jest. Uznają go za naturalny ponieważ przykładają do niego miary poznawcze pochodzące ze struktur tego świata. Rodzimy się w świecie społecznym, a więc bezboleśnie przyjmujemy za własną pewną liczbę niewypowiedzianych na głos postulatów i aksjomatów, a ze wszystkich form „podskórnej perswazji” najbardziej nieubłagana jest ta, która dokonuje się po prostu przez porządek rzeczy³⁷.

Także Michael Foucault w swoich pracach poświęconych władzy odwoływał się do sposobu postrzegania władzy charakterystycznego dla rozważań Gramsciego. Dowodził, iż aby móc kimś rządzić, nie trzeba używać siły czy też przemocy. Dominowanie nad kimś i podporządkowanie sobie kogoś wymaga raczej wykorzystywania pewnego typu sposobów racjonalizowania określonych stosunków władzy³⁸. Francuski filozof twierdził, iż władza jest budowana poprzez kreowanie naszej wiedzy i symboli, które wykorzystujemy, kiedy myślimy i mówimy. Rzeczywistą podstawą istniejących struktur dominacji i panowania są ukryte, bezosobowe mechanizmy dyscyplinujące: instytucjonalne, moralne, naukowe, medyczne, obyczaje seksualne, prawdy społeczne, konieczności, które są stale obecne wokół człowieka, ale są zarazem „dyskretne”, w aksamitny sposób prowadząc człowieka do uległości. Władza przejawia się w maskach prawdy, racjonalności, wiary, moralności, normalności. Pochodzi z każdego miejsca struktury społecznej, bo wszystkie instytucje, normy oraz reguły życia społecznego służą kontroli i tzw. „dyscyplinowaniu” i „normalizacji” postaw i zachowań³⁹.

Michael Foucault zwracał uwagę, iż władzę uosabiają przede wszystkim urzędnicy, nauczyciele, lekarze, sędziowie, czyli normalni obywatele, którzy definiują

---

³⁵ P. Bourdieu, J.C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa 2006, s. 73.

³⁶ Ibidem, s. 75. Antonio Gramsci pisał, iż każdy stosunek hegemoniczny jest z konieczności stosunkiem pedagogicznym i zachodzi nie tylko w łonie jednego narodu, pomiędzy rozlicznymi siłami, jakie na niego się składają, ale i na terenie międzynarodowym, światowym, między całymi zespołami cywilizacyjnymi narodów i kontynentów, A. Gramsci, *Zeszyty filozoficzne*, Warszawa 1991, s. 160.

³⁷ P. Bourdieu, L. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa 2001, s. 162.

³⁸ J.P. Hudzik, *Wykłady z filozofii polityki*, Lublin 2002, s. 91.

³⁹ T. Buksiński, *Współczesne filozofie polityki*, Poznań 2006, s. 396.

czym jest „normalność” i jakie są obowiązujące sposoby interpretacji świata. Antonio Gramsci na określenie tych ludzi używała pojęcia inteligencja. Zastanawiał się jaką rolę pełni ta grupa społeczna w i uważał on, iż inteligencja odgrywa decydującą rolę w procesie kształtowania się hegemonii ideologicznej. Jest ona „urzędnikiem” grupy panującej, pełniącym funkcje: „1) urabianie „spontanicznej” aprobaty ze strony szerokich mas ludności dla kierunku nadanego życiu społecznemu przez podstawową grupę rządzącą, aprobaty, której źródłem jest autorytet grupy rządzącej, zaufanie, jakim się ją darzy, stanowisko i funkcja spełniania przez nią w świecie produkcji; 2) służba w aparacie przymusu państwowego, mającego zapewnić w „legalny sposób” posłuszeństwo ze strony grup czynnie lub biernie opozycyjnych, a narzucanego całemu społeczeństwu na wypadek chwilowych kryzysów władzy, w którym spontaniczna aprobata mogłaby ulec nadwyrężeniu”⁴⁰. Gramsci zwracał przy tym uwagę, iż jedną z najbardziej charakterystycznych cech każdej rozrastającej się i dążącej do hegemonii grupy społecznej jest walka o asymilację i podbój „ideologiczny” tradycyjnych intelektualistów, a asymilacja ta jest tym szybsza i tym skuteczniejsza, im szybciej dana grupa kształtuje równoległe własne organiczne elementy intelektualne⁴¹. Pisał także, iż demokratyczno-biurokratyczny ustrój społeczny wytworzył ogromne masy inteligencji, których istnienie nie zawsze jest usprawiedliwione społecznymi potrzebami produkcji, ale często uzasadnione jest potrzebami politycznymi zasadniczej grupy rządzącej⁴².

Zwrócenie uwagi na charakter dorobku intelektualnego Antonio Gramsciego jako prekursora współczesnej socjologii polityki jest istotne ze względu na rolę, jaką odegrał włoski uczoney w kształtowaniu się nie tylko socjologii polityki, ale generalnie nauk społecznych. Niezależnie od kontrowersyjnego niekiedy charakteru rozważań włoskiego myśliciela, to jego koncepcja ideologii, inteligencji, społeczeństwa obywatelskiego i społeczeństwa politycznego, polityki kulturalnej oraz hegemonii ideologicznej na stałe weszły do klasyki współczesnych nauk społecznych. Prace Antonio Gramsciego wywarły wpływ na późniejsze rozważania Louisa Althussera, Michaela Manna, Nicosy Poulantzas czy też Williama Domhoffa. Wyprzedzały rozważania takich współczesnych teoretyków władzy jak Steven Lukes i jego koncepcję władzy ideologicznej, Michael Foucault, Pierre Bourdieu, oraz Ernesto Laclau i Chantal Mouffe.

⁴⁰ A. Gramsci, *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1961, s. 694.

⁴¹ Ibidem, s. 692.

⁴² Ibidem, s. 696.

Warto także podkreślić nowatorstwo Gramsciego i jego bardzo specyficzne podejście do jednostki jako podmiotu stosunków władzy. Gramsci wyszedł poza marksistowski determinizm strukturalny i przekonanie, iż położenie jednostki w strukturze procesów produkcyjnych i podziału pracy decyduje o jej światopoglądzie. Współczesna humanistyka zwraca uwagę na autonomię podmiotów indywidualnych w wywoływaniu i blokowaniu zmian społecznych. Zwraca się uwagę, iż istniejące struktury nigdy nie determinują bez reszty ludzkich zachowań, ale stanowią jedynie ramy ograniczające te zachowania. W każdym systemie istnieje margines swobody i zawsze istnieje możliwość wyjścia poza ramy społecznych ograniczeń i możliwość zakwestionowania prawomocności istniejącego ładu społecznego⁴³. Gramsci w swoich pracach zwracał uwagę, iż jednostki ludzkie nie są całkowicie pozbawione wyboru i mogą poddawać refleksji swoje własne rozmaite doświadczenia i są w stanie, w mniejszym lub większym stopniu, formułować autonomiczne definicje własnej sytuacji. Poddani mają zatem zdolność do stawiania oporu, nawet jeżeli zazwyczaj przyzwalają na istniejące nierówności⁴⁴. W analizach prac Gramsciego zwraca się uwagę, iż włoski myśliciel uważał, że droga do przeobrażeń politycznych wiedzie przede wszystkim przez tworzenie przewagi duchowej i etycznej⁴⁵. Oznacza to, iż właściwym obszarem walki i konfliktu politycznego jest kultura i społeczeństwo obywatelskie. Hegemonia elit politycznych nie jest automatyczna, sam termin hegemonia w ujęciu Gramsciego sugeruje, że opór przeciw władzy jest możliwy i nawet najbardziej opresyjna władza może zostać zniesiona.

Prace Antonio Gramsciego poświęcone problematyce władzy politycznej i hegemonii ideologicznej do dnia dzisiejszego wywierają swój znaczący wpływ na nauki społeczne, a w tym na socjologię polityki. Zwraca się m.in. uwagę, iż to właśnie koncepcja hegemonii Gramsciego zainspirowała Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, których prace poświęcone problemom polityczności i dyskursom społecznym stanowią ważny element rozwoju „ponowoczesnej” socjologii polityki, łącząc tradycję marksistowską z analizą dyskursu⁴⁶. Koncepcje Gramsciego wywoływały i wywołują do dnia dzisiejszego wiele komentarzy rozważających różne aspekty

⁴³ Por.: A. Giddens, *Nowe zasady metody socjologicznej*, Kraków 2001, s. 226.

⁴⁴ J. Scott, op.cit., s. 115, Por. A. Gramsci, *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1961, s. 39–46.

⁴⁵ J.J. Wiatr, op.cit., s. 146.

⁴⁶ J. Torfing, *Poststructuralist discourse theory: Foucault, Laclau, Mouffe, and Žižek*, [w:] *The handbook of political sociology*, ed. T. Janoski, R. Alford, A. Hicks, M. Schwartz, Nowy Jork 2005, s. 159–160, K. Nash, *Contemporary political sociology*, Nowy Jork 2000, s. 19–20.

jego teorii. Większość problemów poruszonych w pracach Gramsciego nie straciło swojego istotnego znaczenia, a jego koncepcje stanowią ważny element socjologii polityki, politologii, a także studiów kulturowych. Mimo upływu lat prace Gramsciego wciąż inspirują wielu autorów do poszukiwania odpowiedzi na pytania o istotę zjawiska władzy.

SUMMARY

THE MOST IMPORTANT neo-Marxists thinker was Antonio Gramsci. Gramsci was the first Marxist to theorize the ideological and political superstructure as relatively autonomous of the economic base. The key term for Gramsci is „hegemony”, which means the way in which the dominant class gains consent for its rule through compromises and alliances with some class fractions and the disorganization of others, and also the way in which it maintains that rule in a stable social formation. According to Gramsci, hegemony is gained in the first place in civil society where ideology is embodied in communal forms of life in such a way that it becomes the taken-for-granted common sense of the people. All relations of civil society involve issues of power and struggle, not just class relations. Gramsci is actually the first theorist of cultural politics, since he sees politics, not as confined to the level of the state, but as taking place in all social relations, representations, and institutions. Politics is more a cultural sensibility than an institutional activity. Antonio Gramsci was the one of the precursors of political sociology. His focus on the cultural aspects of political life inspired thinkers like Louis Althusser, Michael Foucault, Pierre Bourdieu, Chantal Mouffe and Ernesto Laclau. The cultural turn in political sociology show how important thinker was Antonio Gramsci.